

NIKTÓRE PROBLEMY UMACNIANIA EKONOMIKI KOŁCHOZÓW¹

Jednym z głównych problemów budowy ustroju komunistycznego w ZSRR jest dalszy rozwój produkcji rolnej. Stalinowska polityka gospodarcza w odniesieniu do rolnictwa pociągnęła za sobą szereg ujemnych zjawisk powodując niskie tempo przyrostu produkcji rolnej (tabela 1).

Tabela 1

Dynamika rozwoju produkcji rolnej
(w przeliczeniu na głowę ludności) rok 1928 = 100

Wyszczególnienie	L a t a					
	1937	1940	1950	1953	1958	1961
Produkcja globalna ogółem	96	98	106	107	147	147
w tym:						
Produkcja roślinna	117	117	124	115	162	155
Produkcja zwierzęca	73	77	87	98	131	138

Z danych tabeli 1 wynika, że produkcja roślinna wzrosła w okresie 1928—1933 zaledwie o 7%, a w produkcji zwierzęcej wystąpiła wyraźna tendencja spadkowa.

Po 1953 r. zastosowano w rolnictwie ZSRR szereg środków, które miały sprzyjać procesom intensyfikacji rolnictwa. Znalazło to wyraz w przyśpieszeniu realizacji postępu technicznego i zwiększeniu inwestycji rolnych oraz podniesieniu poziomu płac zatrudnionych w rolnictwie. Nakłady inwestycyjne w rolnictwie kształtowały się w okresie 1954—1956 na poziomie dwukrotnie wyższym niż w latach 1951—1953. Wysokość opłaty stosowanej w kołchozach (w naturaliach i gotówce) w przeliczeniu na 1 dzień pracy była w 1958 r. dwukrotnie wyższa w porównaniu z 1953 r. Wzrost materialnego zainteresowania członków kołchozów wpłynął w dużym stopniu na podniesienie efektywności nakładów inwestycyjnych. Według danych CSU przyrost wartości globalnej produkcji w kołchozach w przeliczeniu na 100 rubli nakładów inwestycyjnych kołchozów i MTS wyniósł w latach 1951—1953 — 32 rubli, podczas gdy w okresie 1954—1958 — 65 rubli.

W wyniku zastosowanych bodźców materialnych globalna produkcja rolnictwa wzrosła w okresie 1953—1958 o 51%, przy średnim przyroście rocznym 8,5%. Jednakże już w następnych latach sytuacja uległa ponownemu pogorszeniu. Jedną z istotnych przyczyn zahamowania dalszego wzrostu produkcji rolnej było zmniejszenie nakładów inwestycyjnych w rolnictwie (tabela 2).

Z przytoczonych danych wynika, że udział nakładów inwestycyjnych w rolnictwie w nakładach globalnych wyniósł w 1953 r. 13,7%, w 1955 r. ciężar gatunkowy nakładów wzrósł do 20,5%, a w następnych latach poziom inwestycji rolnych spadł ponownie do poziomu 1953 r. Wskaźniki produkcyjne w rolnictwie uwarunkowane były również w tym okresie niskim poziomem płac. W szeregu republikach wysokość opłaty w kołchozach znacznie się obniżyła (tabela 3).

¹ Opracowano na podstawie artykułu W. Chlebnikowa: W sprawie dalszego umocnienia ekonomiki kołchozów. Woprosy Ekonomiki nr 7/1962.

Tabela 2

Kształtowanie się poziomu nakładów inwestycyjnych w rolnictwie oraz ich udział w nakładach na całą gospodarkę narodową

Lata	Ogółem w gospodarce narodowej	w tym w rolnictwie	Procentowy udział nakładów inwestycyjnych w rolnictwie
	w mln rubli		
1938—1941	16,4	2,0	12,2
1946—1950	38,0	5,4	14,2
1951—1953	38,9	5,7	14,7
1953	13,9	1,9	13,7
1954	16,4	2,8	17,0
1955	18,6	3,8	20,5
1956	21,4	4,0	18,7
1957	23,8	4,2	17,6
1958	27,3	4,7	17,3
1959	30,9	5,1	16,4
1960	34,0	5,2	15,3

Tabela 3

Poziom wydajności i opłaty pracy w kolchozach w 1960 r.
(1957 = 100)

Wyszczególnienie	Wydajność pracy	Opłata pracy w gotowce i produktach (na 1 dzień pracy)
Ukraińska SRR	110	82
Białoruska SRR	122	89
Uzbecka SRR	111	83
Gruzińska SRR	115	86
Mołdawska SRR	115	71

W wyniku zmniejszenia tempa przyrostu nakładów inwestycyjnych oraz niskiego poziomu płac w rolnictwie wystąpiło w okresie 1958—1961 zjawisko ponownego zahamowania produkcji rolnej, nie nadążającej za ogólnym tempem rozwoju gospodarczego w kraju. W tym czasie, w wyniku przyśpieszenia tempa uprzemysłowienia oraz wzrostu zatrudnienia i funduszu płac następuje stały wzrost siły nabywczej ludności na produkty rolne, a zwłaszcza na artykuły zwierzęce. Powstała w ten sposób dysproporcja między chłonnością rynku na produkty rolne, a ich podażą, co spowodowało wystąpienie szeregu zaburzeń w zaopatrzeniu ludności miast i ośrodków przemysłowych w mięso, mleko i inne artykuły rolne.

Główny wysiłek polityki gospodarczej państwa w dziedzinie rolnictwa skoncentrowano obecnie na wprowadzeniu szeregu istotnych zmian w systemie zarządzania rolnictwem, poprawieniu technicznego wyposażenia przedsiębiorstw rolnych oraz udoskonaleniu systemu bodźców ekonomicznych. Przejawilo się to w podniesieniu płac i usprawnieniu polityki kredytowej i cen. Plenum KC KPZR obradujące w dniach 19—23 listopada 1962 r. podsumowało pierwszy rok doświadczeń tzw. terytorialnych zarządów produkcyjnych obejmujących kilka powiatów w określonym rejonie produkcyjnym. Powołane do życia w marcu 1962 r. nowe organy kierownictwa w rolnictwie pozwalają na bardziej bezpośrednie wniknięcie w ekonomikę produkcji poszczególnych kolchozów i sowchozów oraz operatywne roz-

wiązywanie ich trudności z uwzględnieniem specyfiki warunków ekonomiczno-produkcyjnych i przyrodniczych. Nowy system kierownictwa umożliwił wszechstronną analizę poszczególnych gałęzi oraz czynników produkcji, poziomu produktywności, wydajności pracy oraz ocenę kwalifikacji kadry pracowniczej. Terytorialne Zarządy produkcyjne umożliwiają szczegółowe zapoznanie się z doświadczeniami przodujących gospodarstw rolnych, brygad polowych, ferm hodowlanych, co ułatwi opracowanie modeli przedsiębiorstw rolnych odpowiadających konkretnym warunkom przyrodniczo-ekonomicznym danego rejonu. Umożliwił też zerwanie ze stosowaną w przeszłości praktyką schematycznego przenoszenia doświadczeń produkcyjnych z jednego rejonu do drugiego.

W 1962 r. wydatkowano z budżetu państwa i środków własnych gospodarstw państwowych sumę 7,6 mld rubli, tj. 22,4% więcej niż przewidywał plan 1961 r. Prócz tego państwo zwiększyło znacznie długoterminowe kredyty produkcyjne dla kołchozów. Dodatkowym źródłem nowych środków finansowych dla kołchozów było obniżenie w 1961 r. cen na maszyny rolnicze, paliwo, materiały budowlane, wyroby metalowe. Wprowadzono również w tym czasie duże ulgi dla kołchozów w podatku dochodowym. Zapewnia to łącznie kołchozom 1,15 mld rubli oszczędności w skali rocznej.

Istotnym bodźcem dalszego rozwoju produkcji rolnej stała się uchwała Prezydium Rady Ministrów ZSRR o podniesieniu z dniem 1 czerwca 1962 r. cen na produkty zwierzęce sprzedawane państwu przez kołchozy, średnio o 35%. Ceny realizacji żywca wołowego podniesiono o 41,9%, wieprzowego o 28,7%, baraniny o 15%, drobiu o 52,3%. Podniesiono również (likwidując różnice sezonowe) ceny skupu jaj i mleka. Zapewniło to łącznie kołchozom dodatkowy dochód w ciągu roku w wysokości 1,2 mld rubli. W wyniku zastosowanych bodźców ekonomicznych zwiększył się w 1962 r. dochód czysty kołchozów o 2,3 mld rubli w porównaniu z 1960 r. Utrzymanie w 1962 r. proporcji w podziale funduszu akumulacji na poziomie 1960 r. zapewni kołchozom zwiększenie opłaty za pracę o około 30%. Warto przypomnieć, że w okresie 1954—1958 opłata za pracę w kołchozach wzrastała w ciągu roku średnio o 13,5%.

Wzrost technicznego wyposażenia rolnictwa, usprawnienie systemu zarządzania i organizacji pracy oraz podniesienie kultury rolnej spowodowały w ostatnich latach pewne obniżenie kosztów własnych produkcji rolnej. W 1960 r. koszty własne produkcji w kołchozach zmniejszyły się średnio o 4,4% — co według przybliżonych danych — podniosło dochody kołchozów o 400 mln rubli. Jednakże do czerwca 1962 r. koszty jednostkowe artykułów zwierzęcych przekraczały ich cenę sprzedażną, co dowodzi, że ceny te nie zapewniały opłacalności produkcji zwierzęcej.

W warunkach gospodarki socjalistycznej cena jako instrument polityki gospodarczej winna w sposób istotny oddziaływać na rozwój i kierunek produkcji rolnej, kształtować siłę nabywczą ludności zgodnie z realnymi możliwościami państwa oraz wpływać na prawidłowe proporcje w podziale dochodu narodowego. Cena stanowi więc istotną dźwignię ekonomicznego i politycznego rozwoju. Niestety nie opracowano dotychczas jednolitej i naukowo uzasadnionej metody ustalania cen. W kwestii tej istnieją wśród ekonomistów radzieckich zasadnicze różnice zdań, co odbija się niekorzystnie na praktyce ustalania cen i wnosi elementy subiektywizmu do złożonej problematyki w zakresie teorii kształtowania cen.

Dużo nowych elementów do teorii z zakresu problematyki cen wniosła przedplenumowa dyskusja ekonomiczna, która znalazła szeroki oddźwięk w obradach i uchwałach Plenum. N. S. Chruszczow w referacie swoim podkreślił, że „bez prawidłowego rozwiązania problemu kształtowania cen i bez ustalenia cen naukowo uzasadnionych nie można usunąć poważnych braków w planowaniu produkcji, urzeczywistnić w pełni rozrachunku gospodarczego i stworzyć warunków dla rentownej pracy przedsiębiorstw.

W poszczególnych gospodarstwach rolnych (kołchozach i sowchozach) rachunek kosztów własnych ustala się z uwzględnieniem warunków przyrodniczo-ekonomicznych gospodarstwa, kierunku produkcji, poziomu organizacji pracy, wyposażenia w środki produkcji itp. Przeważa wśród ekonomistów pogląd, że wobec dużych różnic w poziomie kosztów własnych produkcji poszczególnych gospodarstw rolnych nawet w jednym rejonie należy przy ustaleniu cen kierować się nie indywidualnymi, a przeciętnymi warunkami produkcji, to jest warunkami, które reprezentują poziom nakładów większości gospodarstw w danym rejonie.

Koszt jednostkowy podstawowych produktów rolnych w kołchozach i ich stosunek do cen realizacji ilustruje tabela 4.

Tabela 4

**Koszty własne podstawowych produktów rolnych w kolchozach
w porównaniu z cenami skupu w 1960 r.**

Wyszczególnienie	Koszty własne 1 q produkcji	Średnia cena realizacji	Średnia cena realizacji 1 q produktu w % kosztu własnego
	w r u b l a c h		
Zboża (bez koniczyny)	4,0	6,2	155
Ziemniaki	3,2	4,7	147
Warzywa	6,3	8,6	137
Buraki cukrowe	1,4	2,3	164
Bawełna	20,7	34,1	165
Mleko	13,3	11,4	86
Zywiec wołowy	91,6	59,1	65
„ wieprzowy	122,6	82,3	67
„ barani	52,6	51,6	98
Wełna	260,7	373,4	143
Jajka (w tys. szt.)	93,0	60,0	65

Aby kolchozy były w stanie pokryć wszystkie nakłady materiałowo-pieniężne poniesione na produkcję, zapewnić opłatę pracy dla członków, uregulować w przewidzianych terminach kredyty i podatki, a także zapewnić warunki dla rozszerzonej reprodukcji, cena skupu produktów rolnych musi przewyższać koszt jednostkowy produkcji o przewidzianą w gospodarstwie akumulację. Z danych tabeli 4 wynika, że ceny realizacji na podstawowe produkty roślinne przekraczały w 1960 r. ich kosztv jednostkowe, podczas gdy ceny artykułów zwierzęcych (z wyjątkiem wełny) kształtowały się poniżej kosztów własnych i dlatego też dla większości kolchozów były nieopłacalne. W takiej sytuacji, najbardziej nierentowne były kolchozy z rozwiniętą produkcją zwierzęcą, w których zyski, jakie zapewniała produkcja roślinna musiały być przeznaczane na pokrycie strat pochodzących z produkcji zwierzęcej. Należy również mieć na uwadze, że nawet przy średniej rentownej cenie ogólnokrajowej w znacznej liczbie kolchozów szereg gałęzi produkcji było nieopłacalnych (tabela 5).

Tabela 5

**Kolchozy w zależności od poziomu kosztów własnych produkcji 1 q zbóż
(w % ogólnej liczby kolchozów)**

Wyszczególnienie	Do 2,5	2,5—3,5	3,5—4,5	4,5—6	6—10	Powyżej 10	Średnia cena skupu 1 q
	r u b l i						
RFSRR	12,8	14,5	13,4	16,3	25,3	17,7	6,1
Rejon północno- kazachstański	34,3	12,0	9,4	8,8	11,0	24,5	5,6
Rejon zachodnio- syberyjski	23,8	29,0	19,3	12,8	11,0	4,1	5,2
Kazachstan	26,5	28,4	16,1	10,7	9,4	8,9	5,2
Nowe Ziemie	25,7	34,7	20,9	8,3	7,8	2,6	4,4
Białoruska SRR	0,4	2,3	6,9	17,8	49,9	22,7	7,4

We wszystkich rejonach kraju istnieją kolchozy w których koszty własne produkcji zbóż kształtują się powyżej cen realizacji.

Duże wahania w poszczególnych rejonach obserwuje się również w zakresie kosztów jednostkowych mleka (tabela 6).

Tabela 6

Kolchozy w zależności od poziomu kosztów własnych produkcji mleka w 1960 r.
(w % ogólnej liczby kolchozów)

Wyszczególnienie	Do 9	9—11	11—13	13—15	15—20	Powyżej 20	Średnia cena skupu 1 q
	r u b l i						
RFSRR	11,2	19,1	21,0	17,2	21,1	10,4	11,7
Rejon północno-kazachstański	10,0	16,1	15,1	13,8	18,4	26,4	10,9
Rejon zachodnio-syberyjski	10,9	23,7	23,4	17,6	17,5	6,9	10,9
Litewska SRR	25,8	24,2	21,3	13,7	10,7	4,3	13,2
Estońska SRR	27,8	43,8	17,9	7,7	2,8	—	13,3
Białoruska SRR	14,8	18,5	23,0	18,4	18,0	7,3	12,9
Kazachska SSR	16,6	16,8	16,9	12,6	16,0	21,1	10,4
Mołdawska SRR	14,7	19,7	23,7	19,4	16,9	5,6	10,6

Najniższe kształtują się koszty własne mleka w kolchozach Estonii, ale i w tej republice istnieją kolchozy, w których koszty jednostkowe przekraczają cenę realizacji.

Wahania w kształtowaniu się kosztów żywca wołowego w 1960 r. ilustruje tabela 7.

Tabela 7

Kolchozy według poziomu kosztów własnych 1 q żywca wołowego w 1960 r.
(w % ogólnej liczby kolchozów)

Wyszczególnienie	Do 50	50—70	70—90	90—120	120—160	Powyżej 160	Średnia cena skupu 1 q
	r u b l i						
RFSRR	13,7	24,5	23,3	18,8	11,1	8,6	61,5
Rejon północno-kazachstański	18,8	23,7	18,5	12,9	10,2	15,9	56,1
Rejon zachodnio-syberyjski	12,3	25,3	24,5	19,8	11,1	7,0	53,6
Litewska SRR	22,9	31,7	22,0	13,5	5,9	4,0	63,5
Kazachska SRR	30,9	23,0	17,3	13,2	7,8	7,8	57,8
Białoruska SRR	10,0	21,3	22,6	22,2	13,6	10,3	53,0
Mołdawska SRR	13,9	27,0	23,2	25,5	5,3	5,1	58,3
Uzbecka SRR	18,5	20,2	18,5	18,5	12,0	13,3	59,4

W zakresie produkcji żywca wieprzowego stosunek między wysokością kosztów własnych, a ceną realizacji wykazuje również duże wahania. W większości jednak rejonów koszty jednostkowe nie przekraczają ceny realizacji (tabela 8).

Tabela 8

Kolchozy według poziomu kosztów własnych 1 q żywca wieprzowego w 1960 r.
(w % ogólnej liczby kolchozów)

Wyszczególnienie	Do 80	80—100	100—120	120—160	160—200	Powyżej 200	Średnia cena skupu 1 q
	r u b l i						
RFSRR	13,8	16,7	15,4	24,0	13,9	16,7	81,0
Rejon północno- kazachstański	31,7	20,3	16,3	16,0	7,6	8,1	66,5
Rejon zachodnio- syberyjski	18,0	19,9	15,3	23,2	11,8	11,8	77,7
Litewska SRR	13,4	23,0	21,4	26,8	8,8	6,6	114,3
Estońska SRR	36,3	37,8	16,0	8,7	1,2	—	113,3
Białoruska SRR	6,6	11,2	15,0	28,6	17,6	21,0	23,3
Mołdawska SRR	29,9	25,5	13,3	13,4	5,4	3,5	74,0

Wysokie koszty produkcji zwierzęcej wiążą się przede wszystkim z niskim poziomem techniki i organizacji pracy na fermach hodowlanych. Według danych CSU mechaniczne dojenie krów objęło zaledwie 10% pogłowia, a mechaniczne pojenie na fermach 41% bydła oraz 51% trzody chlewnej. Przygotowanie i zadawanie pasz, jak również wywożenie obornika i czyszczenie stanowisk odbywa się w większości kolchozów sposobem ręcznym. Toteż podstawowym elementem nakładów w produkcji zwierzęcej są w kolchozach nakłady pracy. Nakłady pracy kształtowały się w ZSRR na poziomie prawie trzykrotnie wyższym niż w USA, podczas gdy ceny skupu mięsa były w Stanach Zjednoczonych do 1 czerwca 1962 r. wyższe niż w ZSRR. To wskazuje, że ceny na produkty zwierzęce nie pokrywały się tu z wartością nakładów produkcyjnych.

Według danych CSU udział nakładów pracy w kosztach własnych mięsa wołowego wyniósł w 1960 r. 36%, mięsa wieprzowego 32%, baraniny 50%. Jednym z istotnych czynników wpływających na wysokie koszty produkcji zwierzęcej jest niedostateczna baza paszowa oraz wysokie koszty pasz produkowanych w kolchozach, co wiąże się z niską produktywnością roślin pastewnych. W gospodarstwach o wysokim poziomie mechanizacji i wysokich plonach roślin pastewnych, koszty własne produkcji zwierzęcej kształtują się na poziomie prawie 3-krotnie niższym.

Świadczy to o istnieniu w kolchozach znacznych rezerw zwiększenia produkcji zwierzęcej. W wielu kolchozach nie uwzględnia się w bilansach paszowych pełnych potrzeb pokarmowych poszczególnych rodzajów zwierząt w ciągu całego roku. Prowadzi to do pogarszania jakości przychowka i obniżenia produktywności pogłowia. Obsada pogłowia bydła w kolchozach i sowchozach wzrosła w 1961 roku o 27% w porównaniu z 1958 rokiem, pogłowie trzody chlewnej o 25%, owiec o 32%. Równocześnie produkcja mięsa wzrosła w 1962 r. średnio zaledwie o 2%. Pogłowie krów wzrosło w analogicznym okresie o 25%, a produkcja mleka tylko o 8%.

Gdy ilościowy wzrost pogłowia wyprzedza rozmiary produkcji zwierzęcej, nie ma warunków dla obniżenia kosztów własnych produkcji. Wiąże się to zarówno z odnawianiem stada i dużą ilością sztuk młodych, jak również nierównomiernym i nieracjonalnym żywieniem pogłowia.

Z przytoczonych w tabeli 9 danych wynika, że również po podniesieniu cen skupu — koszty własne produktów zwierzęcych kształtowały się w wielu kol-

Tabela 9

Pogłowie bydła i rozmiary produkcji zwierzęcej w kołchozach, sowchozach i innych gospodarstwach rolnych

Wyszczególnienie	L a t a			Rok 1961 w % 1959 r.
	1959	1960	1961	
Pogłowie ogółem				
(w mln sztuk):				
Bydło ogółem	41,6	49,2	52,8	127
w tym krowy	14,8	16,8	18,5	125
trzoda chlewna	33,6	39,6	43,3	129
Owce i kozy	102,8	108,8	106,2	103
Produkcja zwierzęca				
(w mln ton):				
Mięso	5,5	5,3	5,4	102
Mleko	31,4	32,6	34,0	108

chozach powyżej cen skupu. W kołchozach tych nie ma warunków dla równoczesnego realizowania procesu rozszerzonej reprodukcji i podnoszenia opłaty za pracę. Pytanie, jak wyjść z tej sytuacji, jest przedmiotem ożywionej dyskusji wśród ekonomistów radzieckich. Część ekonomistów uważa, że ceny na produkty rolne należy określać według poziomu nakładów dokonywanych w najmniej korzystnych warunkach produkcji. Gdyby stanąć na tym stanowisku, zachodziłaby potrzeba — dla zapewnienia tym gospodarstwom opłacalności, podniesienia ceny skupu artykułów zwierzęcych (z wyjątkiem wełny) 2—2,5 razy w porównaniu z cenami obowiązującymi do 1 czerwca 1962 r., a ceny produktów roślinnych o około 2,5 razy. Ekonomiści ci reprezentują przy tym pogląd, że powstała na tej podstawie rentę różniczkową mogłoby przejąć państwo w formie zróżnicowanego podatku dochodowego. Poglądy te budzą jednak szereg zastrzeżeń: po pierwsze — istnieją w praktyce duże trudności przy wyodrębnieniu gorszych warunków produkcji — umożliwiających ustalenie krańcowych nakładów jako podstawy dla ustalenia cen na produkty rolne, po drugie — przejęcie przez państwo dodatkowych dochodów w formie zróżnicowanego podatku może spowodować poważne nieprawidłowości w całym systemie świadczeń. Zjawisko to można prześledzić na przykładzie stosowanej w ubiegłych latach opłaty w naturze za prace MTS, z powodu której ucierpiały w pierwszym rzędzie kołchozy przodujące, w których dodatkowe dochody były wynikiem nie tylko korzystniejszych warunków gospodarowania, ale przede wszystkim lepszej organizacji i technologii produkcji. Omawiany system świadczeń stał się z czasem poważnym hamulcem wzrostu produkcji rolnej i musiał być zastąpiony innym systemem. Wypływa z tego wniosek, że problem niskiego poziomu produkcji w kołchozach i sowchozach należy rozwiązywać nie w drodze dalszego podnoszenia cen, ale poprzez uruchomienie szeregu czynników decydujących o rozmiarach produkcji. Podstawowy warunek uzyskania wysokiej produkcji taniego mięsa i mleka stanowi produkcja tanich pasz oraz mechanizacja pracochłonnych robót w produkcji zwierzęcej. Trawopolny system rolnictwa oceniony został zarówno przez teoretyków jak i praktyków rolnictwa jako ekstensywny i nie odpowiadający wymogom nowoczesnej gospodarki w rolnictwie. W 1962 r. kołchozy i sowchozy kosztem zmniejszenia powierzchni roślin pastewnych, owsa i nieobsianych ugorów zwiększyły zasiewy zbóż, kukurydzy, buraków cukrowych oraz roślin motylkowych. Zasiewy zbóż jarych zwiększono w 1962 r. o 14 728 ha w porównaniu z 1961 r., pszenicy o 3,5 mln ha, kukurydzy o 11 mln ha w stosunku do 1961 r.

Rozszerzono znacznie w kołchozach i sowchozach powierzchnię uprawy buraka cukrowego, grochu, gryki, prosa, fasoli, soi itp.

opr. I. Bidowa